

Española de Documentación Científica (CINDOC), la *Revista General de Información y Documentación* (UCM), *Documentación de las Ciencias de la Información* (UCM) i la desapareguda *Telos: Cuadernos de Comunicación*,

Tecnología y Sociedad (FUNDESCO), a Madrid, i *Ítem: Revista de Biblioteconomía i Documentació* (COBDC), a Barcelona.

Daniel E. Jones

TERUEL PLANAS, M. Elvira

Retòrica, informació i metàfora. Anàlisi aplicada als mitjans de comunicació de massa

Bellaterra/Castelló/València: UAB/UJ/UV, 1997

La plena incorporació de la retòrica als estudis sobre comunicació mai no s'ha acabat de consumir. Hi ha hagut, és cert, reclams episòdics, vindicacions particulars, però en general pot dir-se que l'empelt definitiu no ha arribat. La raó principal d'aquest oblit dissortat cal cercar-la, al meu parer, en el fet que les disciplines que estudien la comunicació no han assimilat les decisives conseqüències derivades del que molts pensadors de primera línia —Cassirer, Heidegger, Wittgenstein, Sapir, Whorf, Bajtin, Gadamer, Habermas, Steiner, Lakoff, Valverde, tots deutors de les idees lingüístiques de Humboldt i Nietzsche— consideren veritable revolució copernicana de la filosofia, l'hermenèutica i l'epistemologia contemporànies: l'anomenat *gir lingüístic*.

Dit en molt poques paraules, el gir lingüístic considera, primer, que el llenguatge no és mer instrument o vehicle amb el qual el pensament prèviament format s'expressa, sinó que *llenguatge i pensament estan íntimament connectats*, fins al punt d'esdevenir per a molts autors una i la mateixa cosa; segon, que el *llenguatge té una naturalesa essencialment pragmàtica*, és més que res 'parole', parla viva produïda en neta socialitat: viu en forma d'enunciats concrets incessantment intercanviats en els actes de parla quotidians, el sentit dels quals depèn estretament de

les circumstàncies i els contextos en què es donen; i tercer, que el *llenguatge té una naturalesa radicalment retòrica*, que tots els mots i els enunciats, fins i tot els més aparentment denotatius i referencials, són figures i trops amb els quals els parlants —els pensants— representen i expressen la seva experiència de l'anomenada *realitat*. Comptat i debatut, les decisives conseqüències del 'gir lingüístic' són capaces de somoure des de l'arrel gran part de les creences de sentit comú que formen el sòl en què arrelen les ciències socials i les humanitats de la nostra època (vegeu article sobre el tema en aquest mateix número d'*Anàlisi*).

L'encert de M. Elvira Teruel Planas a *Retòrica, informació i metàfora*, el llibre que aquí comentem, ha consistit a partir implícitament d'aquest gir —de la també anomenada *consciència lingüística*, segons expressió feliç del mestre José Maria Valverde— per bastir el seu estudi sobre la presència i funcions de la metàfora als mitjans de comunicació. És, convé dir-ho d'entrada, un llibre de notable valor, una de les millors contribucions que conec a l'estudi de l'expressió periodística; una obra que docents, discents i investigadors de la comunicació periodística —i de la comunicació mediàtica en general— hauran de tenir ben present a l'hora d'elaborar i presentar els seus raonaments i indagacions.

Fruit de la seva tesi de doctorat, l'obra de la professora Teruel estudia en detall la presència i funcions de la metàfora a un ampli i divers corpus de titulars extrets de la premsa diària catalana d'informació general. I ho fa tot partint d'una fonamentació teòrica sòlida i rigorosa, bastida sobre tres pilars essencials: en primer lloc, una vindicació del valor heurístic de la *Retòrica* d'Aristòtil, considerada per l'autora com la primera obra cabdal sobre comunicació; després, una reconstrucció documentada i perspicaç del paper de la metàfora —figura reina entre les figures, juntament amb la metonímia— en el coneixement i la comunicació humans; i per últim, una apassionada, convincent explicació i defensa tant de la dimensió pragmàtica dels enunciats comunicatius com de l'aplicabilitat de la pragmàtica al seu estudi. Tot plegat, un marc teòric i metodològic sòlid i solvent, internament travat i —com és d'esperar en una veritable recerca aplicada— escaient per fonamentar l'estudi rigorós del corpus empíric ja esmentat.

Arrelada en la consciència lingüística a què al·ludíem linies abans, tota l'argumentació que l'autora desplega està animada per la convicció que, en tant que actes de parla produïts en circumstàncies i contextos d'intercanvi comunicatiu, els enunciats periodístics informatius no són pas neutres, transparents ni objectius, no són *reproduccions* de «la realitat». Altrament, atesa la seva naturalesa lingüística —això és: retòrica i pragmàtica— són de manera radical i irremeiable *representacions* i *expressions* que, en virtut de la seva força il·locutiva i del seu efecte perlocutiu, no es limiten a *dir* constatatívament «la realitat», sinó que la *fan* performativament. Amb ple encert, doncs, la professora Teruel construeix l'edifici teòric de la seva argumentació tot partint de la premissa austiniana segons la qual els periodistes i comunicadors *fan coses amb les paraules*, i dedica l'anàlisi de l'extens corpus triat a examinar

en detall *quines coses fan* amb els mots que empren i les oracions que componen.

El segon pas de la seva argumentació és decisiu: en aquest *fer realitat*, en aquest caràcter inevitablement performatiu que tota expressió periodística té —de l'editorial sense firma a la notícia d'agència, passant per tota la gamma de gèneres i modalitats enunciatives—, la metàfora hi juga un paper primordial: no només, com diu l'autora, pel fet que *faci més bonic*, sino perquè, des d'un punt de vista pragmàtic, «la metàfora té més força il·locutiva i un efecte perlocutiu més potent» (p. 156). I perquè periodistes i comunicadors públics —podríem afegir encara—, ho vulguin o no, ho sàpiguen o no, sempre parlen i escriuen figuradament, *s'expressen sense remei amb metàfores*.

O dit en altres paraules: el periodista, que sempre s'expressa mitjançant metàfores i d'altres figures i trops retòrics —ho admetin o no els abundants miops defensors de la retòrica periodística ortodoxa—, té la possibilitat i la responsabilitat de conèixer-les, triar-les i emprar-les deliberadament per tal de, amb genuïna voluntat d'estil, convertir el simple *ars recte discendi* en un desitjable *ars bene discendi*. Quan és utilitzat amb plena consciència i deliberació estilística, l'arsenal retòric entranyat en el nucli mateix del llenguatge és capaç de *dir molt*, *dir-ho bé* i *dir-ho concisament* i *precisament*. Vista així, la retòrica no seria pas sinònim d'inflament, amanerament o pompositat —freqüent afecció pedantesca oposada a però al capdavant complementària de l'anèmia expressiva, l'altra patologia que afecta molts comunicadors—, sinó expressió eloqüent, pertinent i acurada, *feliç* compliment dels famosos principis de cooperació —màximes de qualitat, quantitat, pertinença i manera— enunciats per Grice el 1957. I la retòrica, entesa ara com a disciplina de coneixement, un auxiliar teòric i analític d'extraordinària utilitat i valor a l'hora d'explicar la

dimensió retòrica dels enunciats generats pels parlants.

A més de tractar a fons les aquestes qüestions, *Retòrica, informació i metàfora* té la virtut d'explorar de manera temptativa algunes intuïcions derivades de la reflexió central. Així, em sembla particularment destacable el capítol III, «Informació i metàfora», en què l'autora, després de ponderar la utilitat de la teoria de les funcions del llenguatge per comprendre la dimensió estètica de la comunicació periodística, apunta l'analogia existent entre la composició de titulars i la composició de versos; o, també, el feix de reflexions esparses i a penes embastades sobre les implicacions que la *consciència retòrica* té per a la imprescindible reconsideració de nocions que, malgrat la seva constituent vaguetat, exerceixen una funció axial en el conjunt de creences que integren el cofoi *sentit comú*: així, les de «realitat», «objectivitat», «ficció» i «veritat». I tanmateix, convidats per l'autora a transitar aquests confins delictosos, acompanyats fins a lllindar de preguntes inquietants i cabdals, els lectors lamentaran que el raonament s'aturi junt abans de traspasar-lo.

Juntament amb tots aquests mèrits, el llibre que ponderem mostra alguns punts febles que també ens pertoca considerar.

És al meu parer plenament encertat que la professora Teruel reivindiqui la *Retòrica* d'Aristòtil com la primera gran obra dedicada a l'estudi de la comunicació, i així mateix que n'espremi els valuosos raonaments que conté; però no ho és tant que en faci una lectura gairebé reverencial, desatenta al fet que el filòsof grec va escriure la *Poètica* i la *Retòrica* amb una voluntat sobretot analítica i descriptiva, no pas prescriptiva ni molt menys predictiva: li interessava comprendre i explicar algunes modalitats comunicatives *de la seva època* —l'expressió poètica, al primer llibre; l'argumentació persuasiva, al segon— però no pretenia que la seva teoria fos aplicable a tots els fenòmens expres-

sius de la posteritat, comunicació mediàtica inclosa.

Empesa pel seu entusiasme per Aristòtil, ben comprensible d'altra banda, l'autora vol que el filòsof doni resposta a quasi totes les preguntes que avui suscita la comunicació mediàtica. I tendeix a bandejar contribucions modernes i contemporànies que, aristotèliques o no, permeten tractar qüestions que el venerable mestre no podia resoldre ni tan sols preveure a la seva època. A tall d'exemple, entre les contribucions absents destaca poderosament la ja clàssica obra de Ch. Perelman i L. Olbrechts-Tyteca *Traité de l'argumentation. La nouvelle rhétorique*, responsable del més important desenvolupament contemporani de la *Retòrica*; o bé els estudis sobre comunicació no verbal —sobre la *actio* retòrica— deguts a Erving Goffman o Flora Davis; o bé, per acabar aquesta relació merament indicativa, un bon nombre d'obres i autors que —des de la sociologia de la comunicació, la semiologia o els estudis periodístics— han aportat idees i reflexions plenament congrüents amb el camp d'estudi que l'autora explora. El lector procedent de l'àmbit comunicològic agraïx que l'obra desplegui sòlids i variats coneixements lingüístics, del tot indispenables certament per al raonament proposat, però també troba a faltar una major familiaritat amb les disciplines, obres i autors que, tant a l'estranger com al nostre país, conreen els estudis sobre comunicació social: la desproporció entre coneixements lingüístics i comunicològics és força accentuada.

Al meu parer, l'obra de la professora Teruel tampoc no encerta a plasmar en la seva mateixa composició expositiva les importants lliçons sobre l'*elocutio* i la *dispositio* que ella mateixa deriva del seu estudi d'Aristòtil, probablement a causa del llast imposat per la seva originària condició de tesi doctoral encotillada, metòdica i rigorosa: el cert és que el primer dels quatre capítols del llibre, «Retòrica i infor-

mació», no satisfà els requisits de captació de l'ànim del lector que a judici de l'autora ha de reunir un bon *exordi*, i que cal esperar fins al segon capítol, «Metàfora i significació» perquè tant la qualitat de l'escriptura com l'interès de la mateixa argumentació assoleixin la tensió, la vivacitat i l'enginy a què la professora Teruel ens ha acostumat amb d'altres treballs seus. Convé afanyar-se a aclarir que, superada aquesta feixuga arrencada, l'obra esdevé suggestiva i altament interessant —malgrat algunes redundàncies ocasionals—, i que fins i tot fa al lector alguns regals d'estil, d'estil bo i personal.

Al capdavant, arribats al seu acabament, constatem —performativament— que hem llegit un llibre generós: suscitat per un fèrtil joc d'intuïcions, destil·lat durant llargs anys a còpia de fecund treball d'estudi i reflexió, resolt en una argumentació àmplia, rigorosa i vigorosa, deixa en el

lector la sensació d'haver ampliat el seu judici i el seu camp de visió. Tot desconfiat de les tramposes obvietats de sentit comú, armada amb un ferm equipatge teòric i analític, amatent als detalls i matisos inherents als titulars periodístics que pren com a corpus d'estudi, Elvira Teruel ens ofereix una obra que en endavant tots els estudiosos de la comunicació periodística haurem de prendre en consideració.

O, més ben dit, dues obres en una: d'una banda, el millor estudi sobre titulars periodístics mai fet al país, vivament recomanable a tots els docents i discentos de comunicació periodística; i d'una altra, una suggerent reconsideració teòrica sobre el paper cabdal que el llenguatge —inevitablement pragmàtic, irremeiablement retòric— *juga* en la comunicació social i en la interpersonal.

Albert Chillón

FUENTES I PUJOL, Ma. Eulàlia

Documentación y Periodismo

Pamplona: EUNSA, 1997. 130 p. (Manuales, 28)

«Una sociedad basada en la información requiere de ciudadanos formados, bien informados y capaces de hacer una buena utilización de esa información». Així es manifesta en el pròleg del llibre la Dra. M. Dolores Montero, degana de la Facultat de Ciències de la Comunicació de la UAB. I diria que això és el que pretén exactament aquesta obra, que els ciutadans de la societat de la informació reflexionin sobre com optimitzar l'ús del que és la matèria primera de treball i la seva riquesa més preuada.

Aquesta no és, però, una obra d'elucubracions o reflexions de caràcter general, apta per a qualsevol lector amb insomni. I no perquè el llibre no sigui clar i perfectament entenedor. És, més aviat, perquè aquest document ha estat pensat

per als estudiants de Periodisme, per als periodistes en actiu i per a tots aquells que treballen i/o investiguen en el complex món de la informació diària. Eulàlia Fuentes assoleix aquest objectiu en només tres capítols carregats de sentit. El primer, «La introducción a la Ciencia Documental», contextualitza la ciència de la documentació, a través d'un repàs històric i de l'anàlisi de l'evolució que ha experimentat aquest concepte al llarg del segle xx. També ens mostra les diverses possibilitats d'aquesta disciplina, entesa com una ciència per ella mateixa, però també usada com a disciplina auxiliar o instrumental de qualsevol altra branca del coneixement (així apareixen especialitats com la documentació química, la documentació farmacèutica, la documentació mèdica i la